

JALE PARLA • Edebiyat Yazıları

JALE PARLA 1945'te İstanbul'da doğdu. 1964'te Arnavutköy Amerikan Koleji'ni, 1968'de Robert Kolej'in Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nü bitirdi. 1978'de Harvard Üniversitesi'nden anadali İngiliz Edebiyatı, yandalları Fransız ve Alman Edebiyatları olmak üzere Karşılaştırmalı Edebiyat doktorası aldı. 1976-2000 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. Halen Bilgi Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmakta olan Parla'nın *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* (1985), *Babalar ve Oğullar - Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* (1990), *Don Kişot'tan Bugüne Roman* (2000), *Kadınlar Dile Düşünce* (Sibel İrzık ile beraber, 2004), *Balkan Literatures in the Era of Nationalism* (Murat Belge ile beraber, 2008), *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım* (2011), *Orhan Pamuk'ta Yazıyla Kefaret* (2019) adlı kitapları yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 3339 • Edebiyat Eleştirisi 78

ISBN-13: 978-975-05-3552-9

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Yağmur Yıldırım

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldrımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JALE PARLA

Edebiyat Yazıları

Kuram ve İnceleme

Ayşe Buğra Kavala ve Osman Kavala'ya...

İÇİNDEKİLER

Birkaç Söz.....	9
-----------------	---

BİRİNCİ KISIM

Kuram

16. ve 17. Yüzyıllarda Avrupa Edebiyatı.....	13
18. Yüzyıl Avrupa Edebiyatı.....	27
20. Yüzyılda Edebiyat Eleştirisi ve Terry Eagleton.....	39
Romans “Gül”ünden Frankenstein’in “Canavar”ına: Romanın Çıkışında Kadın	53
Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?.....	65
Tarihçem Kâbusumdur! Kadın Romancılarda Rüya, Kâbus, Oda, Yazı	83
Edebiyat Kanonları	105
Edebiyatta Karakter ve Tip.....	111
Türk Romanında Tarih ve Üstkurmaca	119
Mehmed Uzun ve Dil	131
Gelenek ve Bireysel Yetenek: Kanon Üzerine Düşünceler.....	137

Dünya Edebiyatı, Karşılaştırmalı Edebiyat ve Franco Moretti	147
Alegoriden Mesel'e:	
Türk Romanında Anadolu'nun Kayıtları	153
Makine Bedenler, Esir Ruhlar:	
Türk Romanında Araba Sevdası	171
Canlanan Heykelin Tekinsizliği	199
Karşılaştırmalı Edebiyat: Tartışmalar	207

İKİNCİ KISIM

İncelemeler

Kurt ve Gül: Peride Celâl'in Kurtlar'ında Gizli ve Açık Metinler	231
Memet Baydur'un Öyküleri: Gözün Kahverengi Suyu	245
Daniel Defoe ve Moll Flanders	253
Yaşar Kemal'in Eksantrikleri	261
Rakım Efendi'den Nurullah Bey'e, Cemaatçi Osmanlılıktan Cemiyetçi Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat'ın Romancılığı	289
Kadınların Destanı Olur mu?	325
Bir Vapur Olsam: Kadın ve Özgürlük	343
Bir Hiciv Ustası Olarak Adalet Ağaoğlu	355
Yasta "Hah" Dedirten	361
Mandarinin Ölümü	369
Saatleri Ayarlama Enstitüsü: Postmodern Bir Pikaresk	377
Hümanist Bir Zaman Öykücüsü: Tarık Buğra	391
Veba Geceleri: Görsel Bir Modern Epik	403
Cevat Çapan'ın Şiir Dünyasının Duyumsattıkları	423
DİZİN	435

Birkaç Söz

Son kırk yıla yayılan bu yazılar Taha Parla'nın teşvik ve emeğiyle bir araya geldi. Çeşitli mecralarda basılmış makalelerden ve basılmamış konferans ve panel konuşmalarından derlendi. Bazılarında küçük değişiklikler yapıldı.

Bunları tekrar okurken gözümde bir kısmı artık aramızda olmayan dostlar ve bu dostlarla yaptığım edebiyat sohbetleri canlandı.

Ve tabii emekliliğimle birlikte tek tek özlemle hatırladığım öğrencilerim...

Oldukça zahmetli bir süreçte toparlanan bu derlemeye emeği geçen Kerem Ünüvar'a çok teşekkür ederim.

Burada toplanan çalışmalar, başka çalışmalara önsöz oluşturabilirse ne mutlu bana!

JALE PARLA
Ağustos, 2023

BİRİNCİ KISIM

Kuram

16. ve 17. Yüzyıllarda Avrupa Edebiyatı*

16. yüzyıl Avrupası mutlak kralların Avrupa'sıydı. Ortaçağ'da Avrupa'nın kültürel yaşamı Kilise tarafından belirlenmişken, 16. yüzyıldan başlayarak Kilise'nin kültürel yaşam üzerindeki etkisini saray devraldı. Yeni kültürün öncüleri hümanizma hareketinin ilke ve ölçütlerini eğitim ve kültürün temeli olarak saptadılar. Saray çevresinde yeşeren bu kültürde soyluların iyi bir hümanist eğitim görmüş olmaları öncelikle önem kazandı.

Feodalizmin yıkılışından sonra toplumsal yapıda da önemli bir değişiklik oldu. 16. yüzyıldan başlayarak Avrupa'nın ekonomik etkinliği tarımdan ticarete yöneldi. Mutlak krallar merkantilist politikalarla ticareti destekleyerek bir yandan dayanacakları yeni bir sınıf yaratmaya, bir yandan da bu yeni sınıfın zenginleşmesiyle vergi gelirlerini arttırmaya önem verdiler. Kapitalizmin başlangıcı olarak da kabul edebileceğimiz bu merkantilist dönemde kent yaşamı önem kazandı, saray soylusu kavramı yanı sıra kent soylusu kavramı da gelişti. Ticaretin gelişmesinde, mutlak kralların yanı sıra, Amerika ve Hindistan yolunun keşfinin yarattığı zenginlik düşleri de etken oldu. 16. yüzyılın, özellikle ilk yarısında, coşkulu bir iyimserlik, başarı hırısı, ulusal bütünleşme ve güven, eylemcilik Avrupa yazınının belirgin özelliklerini oluşturmuştur.

(*) *Osmanlılarda ve Avrupa'da Çağdaş Kültürün Oluşumu*, yay.haz. Engin Deniz Akarlı, Metis Yayınları, İstanbul, 1986, s. 150-160.

Feodal düzende egemen olan vesayetçi Hıristiyan dünya görüşü, 16. yüzyıldan başlayarak yerini Protestan bireyci dünya görüşüne bıraktı. Vesayetçi Hıristiyan dünya görüşüne (*Christian paternalistic ethic*) göre bu dünyanın bütün nimetleri ve acıları geçicidir, önemli olan öldükten sonraki yaşamdır. Yönetenler, yani derebeyleri, toplum bireylerinin koruyucusudur, yönettikleri köylü ve zanaatkarlar da onlara itaat etmekle yükümlüdürler. Derebeyliklerde yaşam kazanç ve kâr üzerine değil hiyerarşik bir düzen içinde belirlenmiş karşılıklı hizmet ve yükümlülükler üzerine kurulmuştur. Oysa 16. yüzyılda, sarayın yönlendirdiği merkantilist, yani alım, satım ve kâra dayalı yeni ekonomik düzenin Katolik Kilisesi'ne karşı çıkan Protestanlıkla pekişmesiyle Avrupa'da burjuvalaşma süreci başladı. Derebeyliğe özgü ataerkil ve kırsal ilişkiler hızla geriledi.

Yeni bir dünya görüşünün ortaya çıkışı insanın kendi ve diğer insanlar hakkındaki düşüncesinin değişerek yeni bir perspektif kazanmasını, buna bağlı olarak da "insan doğası" kavramının yeniden tanımlanmasını içerir. 16. yüzyıl dünya görüşünde insan artık Katolik Kilisesi'nce tanımlanan mütevekkil, toplumdaki yeri doğumuyla belirlenmiş, dünyevi nimetlere karşı ilgisiz kalıp manevi yönlerini geliştirerek cennete hazırlanması gereken insan değildi. Çağın yeni insan kavramına en uygun düşen tanım da hümanist düşünce sistemi içinde bulunduğu için, 15. yüzyılın ikinci yarısında İtalya'da başlayan hümanizma 16. yüzyılda hızla bütün Avrupa'ya yayıldı.

Hümanizma Kilise merkezli bir düşün ve edebiyata başkaldırıdır. Hümanistler Katolik Kilisesi'nin öğretisi yerine eski Yunan klasiklerine döndüler ve yaşadıkları çağı anlamakta ve tanımlamakta Kilisesi'nin öğretisinden çok eski Yunan felsefesinden yararlanabileceklerine inandılar. Hümanist düşüncenin temelinde bireycilik ve bireyin etkinliğine inanç yatıyordu. Ortaçağ düşüncesinin tersine kudret ve servet aşağılanmıyor, hatta iyi amaçlara kullanılmak koşuluyla yararlı bile sayılabiliyordu. Hümanizmanın en önemli boyutu eğitimdi ve bu eğitimin amacı da düşünce ve iradenin bireyin olumlu gelişimi için disiplin altına alınmasıydı. Bu amaçla eski inançların sorgulanması gerekiyorsa bu da yapılmalıydı. Kültüre gelince, bu sözcük artık daha evrensel bir kapsam ka-

zanmalı, yalnız Hıristiyanlık kültürünü değil eski Yunan'dan başlayarak bütün insanlığın kültürünü kapsamalıydı.

Hem İngiltere hem de Fransa'da hümanizmanın babası Hollandalı yazar Desiderius Erasmus'tur. Erasmus İngiltere'ye 1499 yılında geldi ve o sırada Oxford'da ders veren John Colet, William Grocyn ve Thomas Linacre'ı etkiledi. Linacre aynı zamanda sarayda da hocaydı. Erasmus'un en çok etkilediği İngiliz yazar Sir Thomas More'dur. More'un *Ütopya'sı* (1516) hümanist düşüncenin klasik ürünlerinden sayılır. Fransa'daysa Erasmus'un takipçileri arasında Guillaume Budé, Lefevre d'Étaples, Etienne Dolet, Théodore de Bèze, George Buchanan sayılabilir. Bunlardan Budé, I. François'ın Collège de France'ı kurmasında etkili olmuştur; George Buchanan da Montaigne'in hocasıdır.

Her ne kadar Erasmus ve More yapıtlarını Latince yazdılsa da, edebi ve felsefi yapıtların ulusal dillerde mi yoksa Latince mi yazılması gerektiği onlardan sonraki kuşaklarda tartışma konusu oldu. Yeni çağın burjuva bireyciliğine yakışan dil ulusal dildi, fakat aydınların dili hâlâ Latinceydi. Dahası, aydınlar ciddi ve kalıcı yapıtların Latince yazılması gereğine inanıyorlardı. Fakat hem İtalya hem de Fransa ve İngiltere'de Latince retorik katı taklitçiliğine karşı bir tepki gelişti. Joachim du Bellay adlı Fransız düşünürü *Fransız Dilinin Savunması* adlı kitabında (1549) önemli olanın bir yazımın dili değil içeriği olduğu görüşünü savundu. Kaldı ki, eğer ulusal diller Yunanca ve Latincenin inceliklerinden yoksun idiyse, bu o ulusun yazarlarının kendi dillerini geliştirmesi için başlı başına bir amaç oluşturmalydı. İngiltere'de Kraliçe Elizabeth'in hocası Roger Ascham (1515-1568) okçuluğa ilişkin *Toxophilus* adlı kitabında bundan böyle bütün edebi, bilimsel ve felsefi kitapların ulusal dilde yazılmasını önerdi. Çünkü ulusal dili geliştirmek, kitlelere ulaşmayı ve onları eğitmeyi amaçlayan hümanizmanın başlıca uğraşlarından biri olmalıydı.

Tiyatro

16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da tiyatro deyince kuşkusuz akla ilk gelen isim büyük İngiliz oyun yazarı William Shakespeare'dir. İn-

giltere’de Tudor sülalesinin başa geçmesiyle gerçekleşen toplumsal denge ve hümanistlerin öncülüğünde açılan coşkulu kültür ortamında Shakespeare’in yapıtlarını onun dehasının olduğu kadar yaşadığı çağın ürünü olarak da görmek zorundayız. Eğer Spenser, Sidney, Wyatt ve Surrey’in İngiliz şiirine, Marlowe’un tiyatroya, gene Sidney ve Lyly’nin düzyazıya getirdikleri büyük ustalıklar olmasaydı, Shakespeare Chaucer geleneğinin aşıldığı bir ortamda tiyatroya getirdiği tüm yeniliklerin öylesine rahat bir kabul görmesini sağlayamazdı. 16. yüzyılda sanki her şey İngiliz tiyatrosunun engellenemez yükselişi için elbirliği etmiş gibiydi. Saray tiyatroyla çok yakından ilgileniyor ve tragediyaların yanı sıra eğlence amacıyla yazılan güncel konulu kısa komedyalara da teşvik ediyor ve aktörlere kapılarını açıyordu. Bir yandan birkaç yüzyıl geriye giden dini ve ahlâki oyunların (*miracle and morality plays*) diğer taraftan kuşaktan kuşağa aktarılmış sözlü edebiyat geleneğinin oluşturduğu elverişli ortam ulusal, dünyevi ve popüler bir kültür yaratmayı amaçlayan hümanizma hareketiyle de birleşince, tiyatronun hem aydın ve soylu çevrelerce hem de halk tarafından benimsenebilmesi sorunsuz ve çelişkisiz gerçekleşebildi. Elizabeth çağı tiyatro yazarları hiç güçlük çekmeden klasik biçimleri güncel toplumsal, siyasi ve felsefi konuları deşmek için kullanabildiler. Örneğin Seneca tragedya geleneğinden esinlenen Sackville ve Norton *Gorboduc* adlı tragedya İngilizler için çok güncel bir konuyu, veliahtsız bir tahtı bekleyen tehlikeleri anlattılar. Çünkü evlenmeyi reddeden kraliçelerinin çocuğunun olmaması İngilizleri ilerde çıkabilecek taht kavgaları konusunda endişelendiriyordu. Gene Terence ve Plautus’un komedi geleneğinden esinlenen Nicholas Udall’ın *Ralph Roister Doister*’ı özgün İngiliz komedyasının ilk örneğini oluşturdu.

Shakespeare’in öncüsü sayılan Christopher Marlowe yeni çağın gözü pek ruhunu, yaşam sevgisini, mücadele hırsını, kudret tutkusunu oyunlarında coşkuyla dile getiren bir tiyatro yazarıdır.

Marlowe’un bütün oyunlarının başkişileri kudret ve egemenlik tutkusuyla yanıp tutuşurlar ve trajik sonları onların bu tutkularını hiçbir noktada denetleyip dizginleyememelerinden kaynaklanır. *Doctor Faustus*’un Faustus’u bu kudrete yasak bilgi, *Tamburla-*

ine'in Timurlenk'i savaş ve şiddet, *Jew of Malta*'nın Barabas'ı Makavelist entrika yoluyla ulaşmayı amaçlar. Sonunda hepsi kaybeder, başka bir deyişle "aşırılıklarının" cezasını çekerler, fakat Marlowe bu kişilerin dev tutkularına duyduğu hayranlığı da gizlemez. Marlowe'un özellikle Faust mitini yeniden ele alışı, bu mitin evriminde bir dönüm noktasıdır. Bilindiği gibi Faust miti Dr. Faust adlı bir kilise bilgininin şeytana ruhunu satarak kilisenin yasakladığı bilgiye sahip ve Tanrı kadar kudretli olmak istemesinin sonuçları üzerine kuruludur. Mit, Ortaçağ'da yaşamış Georg Faust adlı bir bilginin ölüleri diriltme şarlatanlıklarına dayalı efsaneden kaynaklanır. Sonradan bu Georg Faust, ilk Alman matbaacılarından Johann Faust'la karıştırılmış ve Faust'un tanrıtanımazlığına bunu kitapla yayma günahı da eklenmiştir. 1587 yılında bu efsane dindar bir yayımcı olan Johann Spies tarafından derlenerek Hıristiyanların ibretle okumaları için *Faustbuch* adıyla basılmıştır. Marlowe'un *Dr. Faustus* tragedyasına kaynak olarak kullandığı kitap, *Faustbuch*'un 1592'de İngilizceye yapılan çevirisidir. Marlowe'un *Dr. Faustus*'unun en ilginç yanı Faust'un yasak bilgi tutkusunun yerini entelektüel meraka bırakmış olmasıdır. 16. yüzyılda artık bilgi kilisenin resmî bilgisi dışına çıkabildiği, hatta bilginin araştırma ve gözlemeden kaynaklanması öngörüldüğu için, Marlowe'un *Dr. Faustus*'unun bilgi arayışı trajik olduğu kadar yüceltilmiş bir eylemdir de. Fakat bütün Marlowe başkişilerinde olduğu gibi bilgiye bu susamışlık, kudret tutkusu ve zevk düşkünlüğuyle birleşir ve böyle olunca da hümanizmanın toplum ve bireyin yararına kullanılması gereken bilgi tanımının dışına çıkar. Fransa'da kilise dogmasına karşı *College de France*'ın kurulduğu, Francis Bacon'ın *The New Atlantis*'inde ütöpik bir araştırma merkezinin (*Solomon's House*) düşlendiği bir yüzyılda, kişinin bilgi arayışı yüzünden lanetlenmesi düşünülemezdi. Bu yüzden Faust mitinin tematik merkezinin "yasak bilgi"den "bilginin nasıl kullanılacağı" sorunsalına kaymasını doğal karşılamak gerekir. 16. yüzyıl için bu sorunun yanıtı da belki başka bir büyük hümanist yapıtta, Rabelais'nin *Gargantua ve Pantagruel*'inde bulunabilir. Bu kitapta baba dev Gargantua tahsile giden kendinden de devasa oğlu Pantagruel'e yazdığı mektupta řu öğüt ve uyarıda bulunur: "Vicdansız bilim, ruhun ölümüdür."